

ARİSTOTELES MANTIĞI NE HAKKINDADIR?

Ezgi DEMİR ORALGÜL*

ÖZET

Aristoteles mantığı M.Ö. IV. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar etkisini azalarak da olsa korumuş, sonrasında logistik de denilen sembolik mantık çalışmaları önem kazanmıştır. Son iki yüzyılda Aristoteles mantığı hızla gözden düşmüş ve mantığın yalnızca kısıtlı bir bölümünü oluşturan tasıma odaklanmış bir konu olarak görülmeye başlanmıştır. Aristoteles mantığının asıl ilgi alanının tasım olduğu düşünülse de Aristoteles'in diyalektik, retorik, tanım, tümevarım ya da yanlış akıl yürütmeler üzerine de önemli görüşleri mevcuttur. Bu makalede Aristoteles'in mantık görüşü üç başlık altında ele alınacak ve bu mantığın yalnızca tasımla ilgili olmadığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Tasım, Epagoge, Diyalektik, Tanım, Safsatalar.*

WHAT IS THE ARISTOTLE'S LOGIC ABOUT?

ABSTRACT

Aristotle's logic has had enormous influence from the 4th century BC to the mid-19th century, afterwards symbolic logic studies has become important. In the last two centuries Aristotle's logic has fallen out of sight and has come into sight as a subject which focused on a limited area of logic. Despite the fact that Aristotle's logic' key concern is syllogism, Aristotle had also dwelt on dialectic, rhetoric, definition, induction (epagoge) and logical fallacies. In this study Aristotle's logic will be evaluated under the three subtitles and it will be attempted to be revealed that Aristotle's logic is not just interested in syllogism.

Keywords: *Syllogism, Epagoge, Dialectic, Definition, Logical Fallacies.*

* Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü öğretim elemanı
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Bahar/Spring, sayı/issue: 25, s./pp.: 71-89.
ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 20.02.2018
Makalenin kabul tarihi: 26.03.2018

Giriş

Felsefe tarihçileri mantığı sistemli bir disiplin haline getiren kişinin Aristoteles olduğu konusunda hemfikirdirler. Aristoteles'in mantık anlayışı çağdaşı sayılabilecek Stoa mantığından daha çok itibar görmüş, orta çağda Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi İslam mantıkçıları tarafından hakkında çokça yorum yapılmış ve Arapçadan Latinceye yapılan çevriler sonrasında XII. Yüzyıldan itibaren Batı'da da etkili olmaya başlamıştır. Petrus Abelardus, Duns Scotus ve Ockhamlı William gibi filozoflar bu alanda yapıtlar ortaya koymuş ve mantık orta çağda *trivium* adı verilen öğretim programının temel derslerinden biri olarak kabul edilmiştir. Aristoteles mantığı XIX. yüzyılın ortalarına kadar azalarak da olsa etkisini sürdürmüştür; sonrasında ise *logistik* olarak da adlandırılan matematiksel mantık önem kazanmıştır.

Temsilcileri aynı zamanda matematikçi de olan logistikçiler için Aristoteles mantığı ya çoktan yanlışlanmış bir düşünceler yığını ya da en iyi ihtimalle yalnızca mantığın kısıtlı bir alanı olan, tasım konusuna odaklanmış bir görüştür. Tasım Aristoteles mantığının temel inceleme alanlarından biri olsa da Aristoteles'in diyalektik, retorik, tanım, tümevarım ya da yanlış akıl yürütmeler üzerine de önemli görüşleri mevcuttur. Bu makalede Aristoteles'in mantıkla ilgili eserleri üç alt başlık altında ele alınacak ve bu mantığın yalnızca tasımla ilgili olmadığı ortaya konulacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Aristoteles hiçbir yapıtında yaptığı işi tanımlamak için Yunanca *logos* sözcüğünden türetilmiş olan mantık (*logikhe*) terimini kullanmamıştır. Bugün bizim mantık olarak adlandırdığımız etkinlik, Aristoteles'in yapıtlarında **analitik** olarak geçmektedir. Aristoteles yapıtlarında mantığa ilişkin açık bir tanım vermemekle birlikte onu ne bir bilim (*episteme*) ne de bir zanaat (*tekhne*) olarak görmüştür.¹ Ancak bu da Aristoteles'in mantığı kuramsal bir disiplin olarak görmediği anlamına gelmemektedir.² Ross'un belirttiği gibi Aristoteles için mantık, herhangi bir bilgisel etkinlikte bulunmadan önce alınması gereken genel kültürün bir parçasıdır.³

Aristoteles'in mantıkla ilgili eserlerinin tümü ölümünden sonra Yunanca “araç”, “alet” anlamlarına gelen *Organon* adı altında bir araya getirilmiştir.⁴ Bu yapıtlarda bir konunun ele alınış biçimi Aristoteles'in *Fizik*

¹ Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul:2015, s. 1025 b 19-30

² Caner Çiçekdağı, “Aristoteles'te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri”, MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2016 (Nisan), s. 57.

³ W. D. Ross, *Aristoteles*, (Çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir: 1993, s. 27.

⁴ *Organon*'u oluşturan temel eserler şunlardır: *Kategoriler*, *Yorum Üzerine*, *Birinci ve İkinci Çözümlemeler*, *Topikler* ve *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*. Sonrasında, *Retorik*, *Poietika* ve Porphyrios'a ait olan *Isagoge*'nin de eklenmesiyle dokuz ciltlik *Organon* külliyyatı ortaya çıkmıştır.

ya da *Metafizik* gibi diğer yapıtlarında izlediği yöntemden farklılık gösterir. Aristoteles mantık dışındaki çalışmalarında kendisini devam eden bir düşünce geleneğine yeni bir şey ekleyen bir düşünür olarak görürken⁵ sofistlerin mantık çalışmalarını yanlış akıl yürütme biçimlerinin çeşitli türden örnekleri olarak ele aldığından, mantık alanında kendisinden önce gelen bir geleneğin olmadığını düşünmüştür.⁶

Dış Dünya, Dil, Düşünce ve Mantık

Aristoteles zihinsel tasarımıyla dış dünya arasında doğaları gereği bir benzerlik ilişkisi varsayar.⁷ Ancak bu benzerlik, öyle olması halinde yanlış düşünmek olanaksız olacağından bir eşitlik de değildir.⁸ *Kategoriler* ve *Yorum Üzerine* Aristoteles’in tasım öğretisine giriş niteliğinde eserler olarak kabul edilmekle birlikte bu yapıtlar, onun dış dünya, sözcükler ve kavramlar arasındaki ilişkinin yapısına ilişkin görüşlerini de ortaya koymaktadır.

Genel kabul, *Organon*’un ilk cildini *Kategoriler*’in oluşturduğu yönündedir. Kategori sözcüğünün gündelik anlamı **yüklem**dir. *Kategoriler* yalnızca dilsel değil, aynı zamanda dünyanın ontolojik çerçevesini de oluşturan yüklemli sınıflandırmanın yanı sıra; sözcükle (*onoma*) ve onun tanımıyla (*logos*) da ilgili bir yapıt olma özelliği gösterir.⁹

Aristoteles bu yapıtında ilki her zaman bir yüklem olmayan *ousia* diğerleri nitelik, nicelik, görelilik, uzam, zaman, iyelik, durum, etkinlik ve edilginlik olmak üzere on kategoriden bahseder. *Topikler*’de ise kategori sayısı yine on olmakla birlikte, ilk kategori *ousia* değil *ti esti* (ne’dir?) olarak geçmektedir.¹⁰ İlk kategori olan *ousia* hariç kategoriler, bir özne, bir konu hakkında söylenebilecek **en genel, en yüksek** cins kavramları¹¹ olarak kabul edilmektedirler, Aristoteles ilk kategori olan *ousia*’yı birincil ve ikincil olmak üzere ikiye ayırır. Birincil *ousialar* belirli bir bireye karşılık gelirler, sayıca

⁵ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 27.

⁶ Aristotle. “Sophistical Refutations”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 b, s. 183 b 34-36.

⁷ D. K. W. Modrak, *Aristotle’s Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 277.

⁸ Aristoteles *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*’de hatalı düşünmenin bir biçiminin nesnelerin göstergeleri olan adlar ve nesnelere arasındaki ilişkinin bir eşitlik ilişkisi olduğunu varsaymaktan kaynaklandığını belirtmiştir. Bkz. Aristotle. “Sophistical Refutations”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 b, s. 165 a 5.

⁹ D. K. W. Modrak, *Aristotle’s Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 28.

¹⁰ Aristotle “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, s. 1030 b 20-25.

¹¹ Aristoteles, *Kategoriler*, (Çev. Saffet Babür), İmge Yayınevi, Ankara: 1995 a, s. 1 b 25.

“Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”
Ezgi DEMİR ORALGÜL

tektirler. Örneğin belirli bir insan ya da at gibi. Birincil *ousiaların* karşıtı yoktur ama karşıt nitelikler aynı anda olmamak koşuluyla -çünkü bu bir çelişkidir- birincil *ousialara* yüklenebilir. Örneğin belirli bir insanın ya da atın karşıtı yoktur ama belirli bir insan aynı anda olmamak koşuluyla bazen erdemli bazen erdemsiz olabilir.¹² İkincil *ousialar* ise türler ve cinslerdir. Örneğin insan-canlı ikilisi birbirlerine göre tür ve cins kavramlardır.¹³ İkincil *ousiaların* da karşıtı yoktur¹⁴ ama ikincil *ousialar* birincil *ousialarda* olduğu gibi karşıt nitelikleri kabul etmez. Örneğin insan kavramı için hem erdemli hem erdemsiz denilemez.¹⁵

Aristoteles’in en genel cins kavramlar olarak gördüğü dokuz kategori, ancak birincil *ousialar* var olduğunda vardır.¹⁶ Bu da demektir ki Aristoteles Platon’la karşılaştırıldığında genel kavramlara ayrı bir statü vermemektedir. Platon ve Aristoteles felsefeleri arasındaki bu ayrım, orta çağ boyunca süre gelen tümeller tartışmasını da belirlemiştir. *Kategoriler*, orta çağdaki tümeller probleminin hareket noktası olması bakımından önemli bir yapıttır. Ama etkisini yalnızca bu çağda hissettirmemiş; Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel gibi pek çok filozofun da hesaplaştığı bir yapıt olma özelliğini göstermiştir.

Aristoteles tanım konusunu *Metafizik*, *İkinci Çözümlemeler* ve *Topikler*’de ayrıntılı olarak ele almış olsa da ilkin *Kategoriler*’de, ikincil *ousiaları* açıklarken tanımın biçimsel yapısına ilişkin belirlemelerde bulunmuştur. Buna göre tanımda yüklem her zaman için kaplam olarak öznedenden daha geniş bir kavram olmalıdır. Aristoteles’e göre ikincil *ousialardan* tür, cinse göre daha çok *ousia*’dır. Çünkü tür, ilkin birincil *ousia*’yı daha çok açıklar; ikincileyin de cins söz konusu olduğunda tür, bir öznedir, taşıyıcıdır (*hypokeimenon*).¹⁷ Bunun sonucu olarak tanım yaparken cinsler türlere yüklenir ama türler cinslere yüklenemez. Örnek vermek gerekirse “İnsan canlıdır” denilebilir ama “Canlı insandır” denilemez. Bir önermede birincil *ousiaların* da yüklem olması söz konusu değildir. Sokrates gibi somut tekiler, bir önermenin öznesi olabilirler ama yüklemi olamazlar. Birincil

¹² A. g. e, s. 4 a 20.

¹³ A. g. e, s. 2 b 30,

¹⁴ A. g. e, s. 3 b 26,

¹⁵ A. g. e, s. 4 a 14.

¹⁶ A. g. e, s. 2 b 5.

¹⁷Aristoteles önermedeki özneyi bir taşıyıcı (*hypokeimenon*) olarak ele alır. Örneğin belirli bir insan olan Sokrates’e hem bir tür kavramı olarak “insan” yüklenebilir hem de bir cins kavramı olarak “canlı”. “Canlı” kavramı aynı zamanda bir tür kavramı olan “insan” a da yüklenebilir. Bkz. A. g. e. s, 2 b 19-20. Aristoteles *Metafizik*’te de benzer bir tanımlamada bulunmuştur. Buna göre cins türden, tekil tümelden daha çok *ousia*’dır. Bkz. Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul: 2015, s. 1042 a 3-24.

ousialar, yalnızca “Şu gelen Sokrates’tir” önermesinde olduğu gibi tanıtma ya da özdeşlik kurma amacıyla yüklem olabilirler.¹⁸

Aristoteles tanımın keşfini Sokrates’e kadar geri götürmeye çalışsa da tanım meselesi ilkin Platon’un Akademia’sında ortaya konulmuştur.¹⁹ Platon’un *Sofist* diyalogunda üzerinde çalıştığı bölme(*diairesis*) işlemi, tanımın keşfindeki ilk adımlardan biri olmuştur. Platon’a göre bölme iki işlemden oluşur.²⁰ İlkin benzer tekiler en genel kavramın altına toplanır ve gruplandırılır. İkinci olarak bu genel kavram kendisinden daha az genel kavramlara bölünür. Bu bölme işleminde ortaya çıkan bölümler ya bir **cins** (*genos*) yahut **ayırt edici bir özelliğe** (*diaphora*) karşılık gelir. Platon’un betimlediği bu işlem Aristoteles’in tanım anlayışına da bir model teşkil etmiştir. Hem Aristoteles’te hem de tüm bir Ortaçağ boyunca tanım, bir şeyin hangi cinsin altında sıralandığını ve onu bu cinsten ayıran özelliklerin ne olduğunu belirlemek anlamına gelmiştir.

Aristoteles tanımı oluşturan cins ve ayırt edici özelliğin yüklemeler ile de ilişkisini incelemiştir. Ona göre bazı yüklemeler bir şeyin ne olduğunu ortaya koyarken bazıları koymaz. Günümüzde bu tarz yüklemelere **özel yüklemeler** denilmektedir.²¹ Aristoteles’e göre tanım ancak böyle özel yüklemeler aracılığıyla olanaklıdır. Aristoteles’in *Kategoriler*’de sınıflandırdığı on yüklemden farklı olarak bu yüklemeler: tanım (*orismos*), cins (*genos*), ayırt edici özellik (*diaphora*) ve ilinektir (*sumbebokos*).²² Bu yüklemelerden **ayırt edici özellik** bir şeyin özüne işaret etmeyen ama yalnızca o nesneye ait olan ve o nesnenin yerine geçebilen bir özelliktir. **Cins** kendi aralarında farklılık gösteren aynı türden şeylere öz yönünden yüklenen bir niteliktir. **İlinek** ise bir nesneye bazen ait olan bazen olmayan bir özellik olarak kabul edilmektedir.²³ Porhyrios’un *Isagoge*’sinde geçen beşinci bir özelliğin eklenmesiyle bu yüklemeler, orta çağ ve sonrasında **beş tümel** adıyla anılacaktır.

Aristoteles’e göre her tanım bir tùmcedir. Ama bu tùmce, açıkladığı sözcüğün yalnızca sözlük anlamını veren **nominal** bir tanıma karşılık gelmez. Ona göre tanım, sözcüğün karşılığı olan nesnenin nedenini izah eden ve

¹⁸ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 35.

¹⁹ A. g. e, s. 51.

²⁰ Plato, “Sophist”, *Theaetetus, Sophist*, (Çev. H. N. Fowler), Loeb Classical Library, Harvard University Press, London: 1987, s. 218 e-232 a.

²¹ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 55.

²² Aristoteles bu yüklemelerin yine de on kategorinin altında sıralandığını düşünmektedir. Bkz. Aristotle, “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, I. 9.

²³ A. g. e, I. 5.

“Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”
Ezgi DEMİR ORALGÜL

böylece de o nesnenin özsel doğasını ortaya çıkaran **reel** bir açıklamadır.²⁴ Bu anlamıyla tanım, tanıtlayıcı bilimlerin de temel ögesidir.²⁵ Özü kavramamızı sağlayan öğeler ise Aristoteles’in Platon’dan aldığı terimler olan ayırt edici özellik ve cinstir.²⁶ Ancak belirtmek gerekir ki Aristoteles’in reel tanım görüşü dilden tamamen bağımsız özcü bir anlayışa da karşılık gelmemektedir. Hakiki tanım da diyebileceğimiz reel tanım, nominal tanım gibi sadece dilsel bir uyuşmanın ürünü değildir ama reel tanımın da hareket noktasını nominal tanım oluşturur. Reel tanım doğal dilin içinde, filozofun gerçekleştirdiği bir soruşturmanın sonucunda ortaya çıkar. Bu soruşturma sürdükçe tanımlanacak nesneye ilişkin anlayışımız biraz daha artar ve böylece o nesnenin hakiki tanımını diyebileceğimiz şeye biraz daha yaklaşırlar.²⁷

Yorum Üzerine oldukça küçük bir kitap olmasına rağmen mantığın pek çok konusunu içinde barındırır. Bu kitapta *Kategoriler*’ de olduğundan daha açık bir biçimde dış dünya, dil ve zihin arasındaki benzerlik ilişkisi üzerinde durulmuştur. *Yorum Üzerine*’ ye göre bu ilişkiyi dolaylı hale getiren hem yazı hem de konuşma/söz anlamındaki dildir, dildeki sözcükler ve tümcelerdir.²⁸ Her sözcük gerçeklikteki bir varolanla (*pragma*) benzerlik gösteren zihinsel bir ifadeye (*pathema*) işaret eder.²⁹ Ve bütün bu benzerlik ilişkisinde kendileriyle iş gördüğümüz sözcükler, bahsi geçen on kategoriye geri götürülebilirler.³⁰ Bu açıdan *Kategoriler* ve *Yorum Üzerine* birbirini tamamlayan yapıtlar olma özelliği gösterirler.

²⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, (Çev. Ali Houshiary), YKY, İstanbul: 2005, s. 92 b 26-28.

²⁵ D. K. W. Modrak, *Aristotle’s Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 86.

²⁶ Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul: 2015, s. 1037 b 28, 1038 a 9-34.

²⁷ D. K. W. Modrak, *Aristotle’s Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 169.

²⁸ Aristoteles de tıpkı Platon’un *Phaidros*’ta yaptığı gibi konuşma/söz ve yazı arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrım ışığında bu benzerlik ilişkisi dış dünya- zihin-konuşma/söz ve dil dolayımından geçerek kurulmaktadır. Aristoteles’e göre:

“Sözde olanlar ruhtaki duygulanımların, yazıda olanlar da sözde olanların simgeleridir. Yazı da söz de herkes için aynı değildir. Ama ruhtaki duygulanımlar herkesçe aynıdır, tasarımları aynı olanların ise nesnelere de aynıdır” Bkz. Aristoteles. *Yorum Üzerine*, (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi: Ankara: 1996 b, s. 16 a 5-10.

²⁹ Modrak bu terimin Aristoteles için gerçeklikte olan ama dilsel olmayan bir varolana işaret ettiği görüşündedir. *Pathema* ise dilsel bir ifadeye karşılık gelir, aynı zamanda gerçeklikteki bir varolanın sebep olduğu içsel bir izlenimdir. Bkz. D. K. W. Modrak, *Aristotle’s Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 20-21.

³⁰ Ancak eğer sözcükler gerçeklikte varolanların dildeki simgeleri ise o zaman Aristoteles’in terimleri olan belirsiz ad ve belirsiz eylem (Bkz. Aristoteles, *Yorum Üzerine* 16 a 29-31, b 11-15, 19 b 9) neyi imlemektedir? Modrak’a göre belirsiz ad ve eylemler herhangi bir isim ya da tanımlanabilir sınıfa işaret etmezler ama dolaylı da

Aristoteles dildeki sözcükleri **ad**³¹ ve **eylem**³² olarak ikiye ayırır ve bunların bir araya gelmesi yoluyla **tümcelerin**³³ oluştuğunu söyler. Günümüz sembolik mantığında da geçerli olduğu üzere Aristoteles bu tümcelerden yalnızca bildiri kipinde olanlara **önerme**³⁴ der. Aristoteles mantığında bir önermenin en temel hali **evetleme**'dir, **değilleme** ondan sonra gelir.³⁵ Aristoteles her biri hem nitelik hem de nicelik bildiren dört tip önermeden bahseder. Bu önermeler **kategorik önerme** olarak adlandırılır. Bu dört önerme orta çağa geldiğinde sesli harflerle simgeleştirilmişlerdir. Buna göre "A" harfi tümel evetleyici önermeye, "E" harfi ise tümel değilleyici önermeye karşılık gelmektedir; "I" harfi tikel evetleyici önermeyi, "O" harfi ise tikel değilleyici önermeyi işaret etmektedir.

Aristoteles tüm önermelerin kategorik önermeye dönüştürülebileceğini düşünürken modern mantıkta kategorik önermeler, ilişkisel önermeler, çoklu niceleyicili önermeler gibi mantığın konusunu oluşturan pek çok sayıda önerme tipinden biridir.³⁶

Yorum Üzerine'nin hala tartışılan bölümlerinden biri de Aristoteles'in zorunluluk ve olanaklılık üzerinden dile getirdiği bir problemi gösteren "Deniz Savaşı" örneğidir. Üçüncü halin olanaksızlığı ilkesi gereği bir önermeye "doğru" dediğimizde o önermenin değilinin "yanlış" olduğunu; önermenin değiline "doğru" dediğimizde ise önermenin kendisinin "yanlış" olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Aristoteles bu ilkeyi kesinliği şaşmaz ilkelerden biri olarak kabul etmesine³⁷ rağmen, gelecek söz konusu olduğunda bu ilkenin güvenilirliğini tartışma konusu etmiştir. Aristoteles bu çıkmazı "Yarın bir deniz savaşı olacak" önermesi içinde bulunduğumuz şu an doğru mudur yanlış mıdır?" sorusuyla dile getirmiştir. Varsayalım ki biri bu önermeyi dün yahut on bin yıl önce söylemiş olsun, bu durumda bu ifade doğru olduğunda yani yarın bir deniz savaşı olduğunda "Yarın bir deniz savaşı olacak" önermesi zorunlu bir hakikat olacaktır. Benzer bir şekilde önermenin yanlış olduğu durumda da "Yarın bir deniz savaşı olmayacak" önermesi zorunlu bir hakikat olacaktır. Her iki durum da olanaklılığı ortadan kaldırmaktadır. Mantıksal bir ilkenin gelecekte de geçerli olması, bizi bir tür

olsa bir imleme sahiptirler. Örneğin "insan olmayan" gibi belirsiz bir adın altına pek çok tekil varolan girebilir Bkz. D. K. W. Modrak, *Aristotle's Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 25.

³¹ Aristoteles. *Yorum Üzerine*, (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi: Ankara: 1996 b, s. 16 a 20.

³² A. g. e, s. 16 b 6-7.

³³ A. g. e, s. 16 b 26.

³⁴ A. g. e, s. 17 a 5.

³⁵ A. g. e, s. 17 a 25.

³⁶ Robin Smith. "Logic", *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 35.

³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul: 2015, s. 1005 b 17-20.

“Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”
Ezgi DEMİR ORALGÜL

fatalizme sürüklemektedir.³⁸ Aristoteles bu çıkmazdan kurtulabilmek için modalite fikrini geliştirmiştir. Buna göre önermeler olumsal, olanaklı ve zorunlu olmak üzere üç kipte incelenmelidir. Bu ayrım ışığında “Yarın bir deniz savaşı olacak” türünde olanaklı önermeler, geleceğe ilişkin olduklarından ne doğru ne de yanlış olarak nitelendirilebilir. “Yarın bir deniz savaşı ya olacak ya da olmayacak” türünde zorunlu önermeler ise her zaman için doğrudur. Aristoteles’in sorunsallaştırdığı geleceğin olumsallığı meselesi ve modalite fikri Farabi’den Ockhamlı William’a; Leibniz’den Kripke’ye kadar pek çok düşünür tarafından ele alınmıştır.

Aristoteles *Yorum Üzerine*’de **kopula**’nın (“dır” eki) işlevine değinmiştir. Aristoteles’e göre dilsel bir ek olarak kopula, kimi zaman bir özelliği dile getirmekte kimi zaman da varlık bildirmektedir.³⁹ Örneğin “Homeros bir ozandır” denildiğinde “dır” eki, bir ozan olması açısından Homeros’a ilineksel anlamda yüklenmekte, dolayısıyla da burada kopula, bir özelliği dile getirmektedir. Ancak tanımın adın yerine geçtiği durumlarda, “dır” eki, ada ilineksel anlamda değil “kendi başına” (*kath hauta*) yüklendiği için burada kopula, varlık bildirmektedir.⁴⁰ Kopula da tıpkı geleceğin olumsallığı meselesi gibi orta çağ ve sonrasında- Abelardus’tan Frege’ye varıncaya dek- çokça tartışılmış, yalnızca mantıkçıların değil semantikçilerin de üzerinde durduğu bir konu olmuştur.

78

Doğru Düşünmek

Aristoteles’e göre hem öğrenim ve öğretim açısından⁴¹ hem de inançlar söz konusu olduğunda⁴² belirleyici olan iki tür akıl yürütme vardır. Bunlardan ilki **tümdengelim**dir. Aristoteles’e göre:

Tümdengelim (*sullogismos*), usavurmanın içerisinde belirtilmiş olanlardan başka şeylerin, zaten öyle oldukları için, zorunlu olarak çıktığı bir akıl yürütmedir.⁴³

Aristoteles tümdengelimli akıl yürütmeyi nitelemek için **sullogismos** terimini kullanmıştır. Terimin Yunanca anlamı genel anlamda

³⁸ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 46.

³⁹ Aristoteles. *Yorum Üzerine*, (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi, Ankara: 1996 b, s. 21 a 26.

⁴⁰ A. g. e, s. 21 a 27-34.

⁴¹ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, (Çev. Ali Houshiary), YKY, İstanbul: 2005, s. 71 a 5.

⁴² Aristoteles, *Birinci Çözümler*, (Çev. Ali Houshiary), Dost Kitabevi, Ankara: 1998, s. 68 b 14.

⁴³ A. g. e, s. 24 b 18-20. Aristoteles tümdengelimli *Topikler* 1.1’de ve *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine* 165 a 1’de de tıpkı *Birinci Çözümler*’de olduğu gibi öncüllerin sonucu zorunlu kıldığı bir akıl yürütme olarak tanımlamaktadır.

“hesaplama” sözcüğüne karşılık gelmektedir. Orta çağa gelindiğinde Aristoteles’in *sullogismos* olarak kullandığı bu sözcük *sylogism* olarak çevrilmiş ve geçerli akıl yürütmelerin özel bir türü olarak ele alınmıştır.⁴⁴ Türkçede de *sylogism*in karşılığı olarak **tasım** terimi kullanılmaktadır.⁴⁵

Aristoteles akıl yürütmeleri oluşturan önermelere **öncül**, öncülün ayrıştığı şeye **terim** der.⁴⁶ Akıl yürütme söz konusu olduğunda terimleri **orta terim** (*metron*) ve **uç** (*akron*) olmak üzere ikiye ayırır. Orta terim, tasımda akıl yürütmenin kendisi aracılığıyla gerçekleştiği terimdir.⁴⁷ Bu terim, her iki öncülde bulunur ama sonuç önermesinde yer almaz. Önermedeki özne ve yüklem karşılık gelen terimler ise uçlardır.⁴⁸ Bunlar dışında sonucun öznesinin bulunduğu öncüle **küçük önerme**; sonucun yüklemine bulunduğu öncüle ise **büyük önerme** denir.

Aristoteles’in bahsettiği diğer akıl yürütme ise **tümevarım**’dır (*epagoge*). *Birinci Çözümlemeler* ’de tümevarım, bir ucun orta terimde bulunduğunu öteki uç aracılığıyla çıkarımlamak olarak tanımlanır.⁴⁹ Aristoteles’in burada verdiği örnek şöyledir:

İnsan, at, katır uzun ömürlüdür.

İnsan, at katır safrasızdır.

O halde safrasız bütün hayvanlar uzun ömürlüdür.⁵⁰

Ross’un da belirttiği gibi bu örnek modern mantığın “tam tümevarım”ına karşılık gelmektedir. Burada kapsam bakımından safrasız hayvanlar ve insan, at, katır arasında bir eşitlik ilişkisi olduğundan sonuç önermesi öncülleri aşan bir genelleme değildir. Bu tür bir tümevarım, doğru bir akıl yürütme olsa da Aristoteles’in tanımladığı şekliyle bilimlerin ilk ilkelerini tesis edebilecek türden bir tümevarım değildir.⁵¹

Aristoteles’e göre tümevarım tekilerden tümele ulaşma işidir.⁵² Ancak Aristoteles’in verdiği örnekler bakıldığında tekilerden değil, türlerden hareketle bir genellemeye gittiği de görülmektedir. Bu örneklerden

⁴⁴ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 30.

⁴⁵ Teo Grünberg. *Mantık Terimleri Sözlüğü*, ODTÜ Yayınevi, Ankara: 2003.

⁴⁶ Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), Dost Kitabevi, Ankara: 1998, s. 24a 15-24 b 15.

⁴⁷ A. g. e, s. 68 b 35

⁴⁸ A. g. e, s. 25 b 35

⁴⁹ A. g. e, s. 68 b 15.

⁵⁰ A. g. e, s. 68 b 15-30.

⁵¹ W. D. Ross, *Aristoteles*, (Çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir: 1993, s. 51.

⁵² Aristotle, “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, I. 12.

biri de, bilgili insanın bir görev söz konusu olduğunda en iyi kişi olduğunu gösteren akıl yürütmedir. Buna göre en iyi pilot bilgili olan ise ve benzer şekilde en iyi arabacı da bilgili olan ise buradan genel olarak bilgili insanın kendi belirli işinde en iyi olduğu sonucu çıkmaktadır.⁵³ Buradaki tümevarım, safrsız hayvanlara ilişkin akıl yürütmede olduğu gibi bir tam tümevarım örneği değildir. Çünkü burada akıl yürütme bir deneyime dayandırılmaktadır. “Bilgili insan” ile “işini iyi yapmak” arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Deneyimin gösterdiği arada bir bağıntının olduğudur ama bu bağıntı olmayabilir de.⁵⁴ Bununla birlikte her iki akıl yürütmede de Aristoteles’in tekil önerme olarak ele aldığı önermelerin öznelere, tek tek bireylere değil türlere karşılık gelmektedir.⁵⁵

Aristoteles’e göre tümdengelim daha etkili ve doğru bir akıl yürütme olsa da tümevarım daha açık, daha ikna edici ve duyular yoluyla öğrenilmesi daha kolay bir akıl yürütmedir. Bütün bu nedenler tümevarımı, çoğunluk için daha elverişli kılmaktadır.⁵⁶ Aristoteles bugün bilim felsefesinde “tümevarım sorunu” olarak bilinen meseleye sınırlı da olsa ilk kez değinen kişi olmuştur.

Aristoteles’e göre doğru (yani hem öncülleri doğru olan hem de çıkarım biçimi geçerli olan) tasım (*syllogism*) biçimlerinden biri kendisiyle bilimsel kanıtlamalar yapılan **tanıtlama** (*apodeixis*); diğeri ise insanlar arasındaki tartışmalarda kullanılan **diyalektiktir** (*dialektike*).

Günümüzde bilim, deneye ya da gözleme dayalı bir araştırma, inceleme olarak kabul edilirken Aristoteles’e göre bilimsel bilgiye ulaşmanın yolu, doğruluğundan emin olunan ilk ilkelerden hareketle yapılan tanıtlamalardan geçmektedir. Aristoteles’e göre bir şeyi bilimsel olarak bilmek demek “bir şeyin neden öyle olup da başka türlü olmadığını bilmek”⁵⁷ anlamına gelmektedir. Aristoteles hem “bilimsel bilgi” hem de “bilim” teriminin karşılığı olarak *episteme* sözcüğünü kullanmıştır. Aristoteles’in *episteme* olarak ele aldığı bilimler, aritmetik, gökbilim ve geometri gibi temel ilk ilkelerden tümdengelimli çıkarımlarda bulunan o dönemin matematik disiplinleridir.⁵⁸

Tanıtlama bilgi veren bir tümdengelimdir, tasımdır.⁵⁹ Tanıtlamanın biçimsel yapısı söz konusu olduğunda tasımın kendisi aracılığıyla yapıldığı

⁵³ A.g.e.s. 105 a 13-19.

⁵⁴ Cemal Güzel. “ ‘Novum Organum’ Versus ‘Organon’ ”, Kaygı Dergisi, Sayı: 16, Bursa: 2011, s. 31.

⁵⁵ W. D. Ross, *Aristoteles*, (Çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir: 1993, s. 51.

⁵⁶ *Birinci Çözümlemeler* 68 b 35, *İkinci Çözümlemeler* 72 b 29, *Topics* 105 a 16, 157 a 18.

⁵⁷ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), YKY, İstanbul: 2005, s. 71 b

⁵⁸ A. g. e. s. 79 a.

⁵⁹ A. g. e. s. 71 b.

orta terim, aynı zamanda sonucun nedeni de olan terimdir.⁶⁰ Tanıtlamanın öncüllerini oluşturan ilk ilkeler ise kendilerinin nedeni olabilecek bir orta terime sahip olmayan önermelerdir. Çünkü bu ilkeler, her önermenin doğruluğunu kendilerine varasıya takip edebileceğimiz ilk nedenlerdir. Bu özellikleri ilk ilkeleri tanıtlanamaz kılar. Aristoteles’e göre bu ilkeler, ilk ve tanıtlanamaz olmak dışında doğru ve zorunlu olmalı; sonuçtan önce gelmeli, sonucun nedeni olmalı, sonuçtan daha çok bilinir ve daha anlaşılır olmalıdır.⁶¹

Öncüller söz konusu olduğunda iki tür ilke vardır. Aristoteles her bilim için geçerli olan ilkeler olduğu gibi -örneğin eşitlik ilkesi ya da çelişmezlik ilkesi gibi ilkeler⁶²- yalnızca belirli bir bilim alanı için geçerli olan ilkelerin de -örneğin aritmetik ve geometrinin ilkeleri başka başkadır- mevcut olduğunu belirtir. Bu ilkeler tanıtlamanın sonucunda ortaya çıkan bilgiden (*episteme*) hiyerarşik anlamda daha üst bir konumdadır.⁶³ Peki, bu ilkelere nasıl ulaşılır?

Modrak Aristoteles’in bu konuda ikili bir tavır sergilediğini düşünmektedir. *İkinci Çözümlemeler* ve *Metafizik*’e bakıldığında insan zihninin tümelleri elde etme süreci benzerdir. *İkinci Çözümlemeler*’de tümellerin tümevarım yoluyla bilindiği ama duyular olmadan tümevarmanın olanaksız olduğu söylenirken⁶⁴ *Metafizik*’e göre bu ilkelere ulaşma yolu şu sırayı izler: Önce duyum gelir. Aynı nesneye ilişkin duyular anıyı; tekrar eden anılar ise bir deney olanağını ortaya çıkarır. Çok sayıdaki deneyim de ruhun nesneleredeki tümel öğeyi tanımasını sağlar.⁶⁵ Bu tümel öğeyi tanıyan yetiye ise Aristoteles us (*nous*) der. *İkinci Çözümlemeler*’de bu yeti “ruhtaki tümel öğe” olarak nitelendirilir.⁶⁶ Aristoteles bu betimlemeleriyle matematiğin, fiziğin (doğa biliminin) ve metafiziğin ilk ilkelerinin nasıl bilindiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Aristoteles, bir bilim insanı ve filozof olarak kendi incelemelerinde -örneğin *Fizik*’te, *Nikomakhos’a Etik*’te ya da *Metafizik*’te-, ilkelerle iş görürken, fiziksel nesnelere duyumundan tümellere doğru olan bu ilerleyişi izlemek yerine kendisinden önce dile getirilmiş teorilere ve genel kanılara başvurma yolunu seçmiştir. Modrak’a göre Aristoteles ilkelerle ilgisinde, tümevarımdansa bir *endoksa* soruşturması olan diyalektik akıl yürütmeye daha çok önem

⁶⁰ A. g. e, s. 89 a.

⁶¹ A. g. e, s. 71 b.

⁶² Eşitlik ilkesi “Eşit olanlardan eşit olanlar çıkınca kalanlar eşittir” şeklinde, çelişmezlik ilkesi ise “Aynı şeyin aynı anda hem olduğunu hem de olmadığını kabul etmek olanaksızdır” biçiminde ifade edilir.

⁶³ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 48.

⁶⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), YKY, İstanbul: 2005, s. 81 b.

⁶⁵ Aristoteles. *Metafizik*, (Çev. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul: 2015, s. 980 a 21- 980 b 25.

⁶⁶ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), YKY, İstanbul: 2005, s. 100 b.

“Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”
Ezgi DEMİR ORALGÜL

vermektedir.⁶⁷ Aristoteles için tanım söz konusu olduğunda *endoksa* çok değerli bir kaynaktır. Smith de Modrak’ı destekler bir biçimde diyalektik akıl yürütmeyi hem ilk ilkelere ulaşmayı sağlayan bir yöntem hem de bir inceleme söz konusu olduğunda uygun bir başlangıç noktası olarak kabul etmektedir.⁶⁸

Yunanca *endoksa* sözcüğü “genel kabul görmüş fikir”, “hatırı sayılır görüş” gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁹ Aristoteles “her bir kişiye ya da çoğunluğa ya da bilgelere öyle görünen şeyler”i *endoksa* olarak adlandırmıştır.⁷⁰ Aristoteles’in *endoksa* olarak adlandırdığı bu genel kanılar, diyalektik akıl yürütmenin öncüllerini oluşturmaktadır. Ancak *endoksa* yalnızca diyalektik akıl yürütmede değil, tanıtlamada da oldukça önemli bir role sahiptir. Örneğin *Metafizik*’e göre hatalar, ilk ilkelere ulaşırken birer basamak görevi görmektedir.⁷¹ Demek ki Aristoteles ilkeler bilinirken yalnızca *nousa* değil hatalı da olsa başka görüşlere de yer vermektedir. *Topikler*’de ise Aristoteles, diyalektiğin işlevlerinden birini *endoksa*’nın tartışılması yoluyla ilk ilkelerin daha açık hale getirilmesi olarak belirtmiştir.⁷² Bu da demektir ki Aristoteles’e göre insan bilgisinin ilerlemesi, ister kesin öncüllere dayalı tanıtlamayla olsun ister olası öncüllere dayalı diyalektik akıl yürütmeyle, öncellerinin görüşlerinin ya da genel kanıların eleştirel bir değerlendirmesine dayanan bir dizi düzeltmenin ve geliştirmenin sürekliliğiyle sağlanmaktadır.⁷³ İlk ilkelere ulaşırken tümevarım ve *endoksa* değerlendirmesi birbirini tamamlayan yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak *endoksa*, diyalektik ve tanıtlama söz konusu olduğunda aynı role de sahip değildir; tanıtlama için bir sağlama yapma aracı iken, diyalektik akıl yürütmede öncül görevi görmektedir.

Diyalektik (*dialektike*), Yunanca tartışmak anlamına gelen *dialegethai* fiilinden türetilmiş bir sözcüktür. Bir tartışma biçimi olarak diyalektik, tanıtlamadan farklı olarak, tartışmadaki her bir tarafın kendi konumunu savunduğu ve karşı tarafı çürütmeye çalıştığı akıl yürütmelerden

⁶⁷ D. K. W. Modrak, *Aristotle’s Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 133.

⁶⁸ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 62.

⁶⁹ Smith *endoksa*’yı “genel kabul görmüş sanılar” olarak çevirirken, Barnes’ın editörlüğünü yaptığı *Topikler*’in İngilizce çevirisinde ise sözcük, “hatırı sayılır görüşler”, “saygın fikirler” olarak karşılanmaktadır. Bkz. Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 60.

⁷⁰ Aristotle. “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, s. 100 b 21-23

⁷¹ Aristoteles. *Metafizik*, (Çev. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul: 2015, s. 981 b 20-22.

⁷² Aristotle. “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, s. 101 b 3.

⁷³ D. K. W. Modrak, *Aristotle’s Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001, s. 134.

oluşan, sözel bir çekişmedir. Smith’e göre Zenon’un paradoksları, bir görüşün saçmalığını, bizzat o görüşün kendisini kullanarak gösterdiği için bu geleneğin ilk örneklerinden biridir.⁷⁴ Ancak diyalektiğin ana gövdesini oluşturan, bir konu hakkında sonuçlara ulaşmak amacıyla soru cevap şeklindeki bir tartışmadan hareket etme düşüncesi Sokrates’in buluşudur.⁷⁵ Aristoteles diyalektik akıl yürütmeyi incelediği yapıtı olan *Topikler*’de bu araştırmayı yapma amacını “herhangi bir konu hakkında hatırı sayılır fikirlerden (*endoksa*) hareketle akıl yürütebilmek ve kendimiz akıl yürütürken de çelişkili şeyler söylemekten kaçınmak”⁷⁶ olarak belirtmiştir. Aristoteles, mantığında, tanıtlama kadar diyalektik akıl yürütme üzerinde de durmuştur. Hatta Schopenhauer’a göre Aristoteles mantığının asıl ilgi alanı olarak kabul edilen *Çözümlemeler*’deki biçimsel tasım kuramı, Aristoteles’in esas meselesi olan diyalektik için bir ön hazırlıktır.⁷⁷

Diyalektik (*dialektike*) doğru bir tasım biçimidir ve aynı tanıtlamada (*apodeiksis*) olduğu gibi burada da sonuç, öncüllerden zorunlu olarak çıkmaktadır. Bununla birlikte diyalektik ve tanıtlama hem öncülleri hem de izledikleri yöntem bakımından birbirlerinden ayrılırlar. *Endoksa*’yı tanımlarken belirttiğimiz gibi diyalektik, öncülleri her bir kişi ya da çoğunluk ya da bilgiler tarafından kabul görmüş fikirler olan bir akıl yürütme iken tanıtlamanın öncüllerini genellikle çok az kişinin bildiği ilk ilkeler ya da onlardan türetilmiş prensipler oluşturmaktadır.⁷⁸

Yöntem bakımından ise, diyalektik, soru ve yanıtı izleyen bir tartışma sanatıyken; tanıtlama, kanıtlamalar şeklinde ilerlemektedir. Diyalektik akıl yürütmeyi başlatan bir problemdir. Diyalektik problem ya bir çelişme sorusudur ya da bir tezi dile getirmektedir. Tezin bir problem olması ise aykırılığından ileri gelmektedir.⁷⁹ Diyalektik problem, bir seçimle ilgili olduğunda “böyle midir, değil midir?” biçimine sahip bir çelişme sorusu olarak karşımıza çıkarken (örneğin hazzın seçilmesi gereken bir şey olup olmadığı sorusunda olduğu gibi⁸⁰); bir tezi dile getirdiği durumda, ünlü bir filozofun genel kanılara aykırı bir sanısını, inancını (örneğin Antisthenes’in çelişmenin olanaksız olduğu iddiasındaki ya da Herakleitos’un her şeyin

⁷⁴ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 58.

⁷⁵ A. g. e, s. 60.

⁷⁶ Aristotile. “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, I. 1.

⁷⁷ Schopenhauer, A. *Eristik Diyalektik*, (Çev. Ülkü Hıncal), Sel Yayıncılık, İstanbul: 2012, s. 8.

⁷⁸ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), YKY, İstanbul: 2005, s. 75 a.

⁷⁹ Aristotile. “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, I. 11.

⁸⁰ A. g. e, I. 11.

“Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”
Ezgi DEMİR ORALGÜL

hareket halinde olduğu ifadesindeki gibi⁸¹) temellendirme amacı gütmektedir.⁸² Her iki problem biçiminde de diyalektik akıl yürütmenin amacı, öncülleri olan inançları ya da sanıları açık hale getirmektedir.

Aristoteles’e göre diyalektik, bir konu hakkında çeşitli biçimlerde kabul görmüş sanıları, görüşleri açığa çıkaran bir araç olması; bir konunun her iki yanını görebilme olanağı sağlaması⁸³ bakımından felsefi soruşturmalar açısından da çok değerlidir.⁸⁴ Bununla birlikte Aristoteles diyalektikçi ve filozof arasında da ayırım yapmaktadır. Bu ayırma göre diyalektikçi, tartışmada karşı tarafı ikna etmek için iddiasını mümkün merteye bilindik konulardan oluştururken; filozof, yalnızca hakikate ulaşmayı amaç edindiğinden, karşı tarafın ikna olup olmamasını önemsemeyecektir.⁸⁵ Aristoteles’in *Metafizik*’te belirttiği gibi filozof diyalektikçiden farklı olarak bilgeliği bir yaşam biçimi olarak tercih ettiğinden, felsefe bilmeye diyalektik ise tartışmada hüner kazanmaya dayalıdır.⁸⁶

Aristoteles diyalektik ve retorığı, her iki akıl yürütmede de amaç karşıdaki kişiyi ikna olduğundan, benzer akıl yürütmeler olarak sınıflandırmıştır.⁸⁷ Ancak diyalektikte ikna tartışma yoluyla sağlanırken retorikte ikna edilecek kişi dinleyici konumundadır, dolayısıyla retorikte konuşan ve dinleyen arasındaki ilişki diyalektiğe göre daha asimetrik bir yapı göstermektedir.

⁸¹ Aristotle. “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, I. 11.

⁸² Kuçuradi, Ioanna. *Çağın Olayları Arasında*, “Çeşitli Diyalektik Kavramları: Metot ve Görüş”, Ayraç Yayınevi: Ankara, 1995, s. 98.

⁸³ Aristoteles’e göre diyalektik gibi retorik de bir konu hakkında karşıt sonuçlar çıkarabilir. Bu ikisi dışında başka hiçbir sanat bunu başaramaz. Bkz. Aristoteles, *Retorik*, (Çev. Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 1993, s. 1355 a 35.

⁸⁴ Aristoteles *Topikler*’de diyalektiği dört açıdan faydalı gördüğünü belirtmiştir. Buna göre diyalektik zihinsel alıştırma olarak, rastgele karşılaşmalarda, felsefi incelemelerde ve bilimlerin ilk ilkelerini daha açık hale getirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bkz. Aristotle. “Topics”, (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, I. 2.

⁸⁵ A. g. e, VIII. 1.

⁸⁶ Aristoteles, *Metafizik*, (Çev. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul: 2015: s. 1004 a 32-1004 b 27.

⁸⁷ Aristoteles, *Retorik*, (Çev. Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1993, s. 1354 a 1. Aristoteles’e göre bu benzerliğe paralel olarak tümdengelim ve tümevarım da retorikte, **entimem (eksik önermeli tasarım)** ve **örnek** olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Aristoteles, *Retorik*, s. 1356 b 1-5.

Yanlış Akıl Yürütmeler

Aristoteles bugün safsata adını verdiğimiz yanlış akıl yürütmeleri sistematik bir şekilde ilk kez sınıflandıran kişidir.⁸⁸ Yanlış akıl yürütmelere ilkin *Topikler*'de tasım çeşitlerinden söz ederken değinmiştir. *Topikler*'e göre ikisi doğru ikisi yanlış olmak üzere dört tür tasım mevcuttur. Doğru tasım biçimlerini önceki bölümde ele alınan tanıtlama ve diyalektik oluşturmaktadır. Yanlış tasımlar ise **eristik** ve **paralogistik** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre **eristik tasım**, akıl yürütmenin dayandığı öncüllerin hatırı sayılır fikirler (*endoksa*) gibi görüldüğü ama aslında öyle olmadığı tartışmacı bir tündengelimdir. **Paralogistik tasım**da ise akıl yürütme geometri gibi belirli bilimlere özgü öncüllere dayalıdır. Ancak bu öncüller ne doğru ne ilk ne de hatırı sayılır fikirlerdir; aksine düpedüz yanlışlardır. Örneğin üçgeni dörtkenarlı bir şekil olarak açıklayan bir tanıma dayalı bir akıl yürütme, paralogistik bir akıl yürütmedir.⁸⁹

Yanlış akıl yürütmeler de tıpkı doğru akıl yürütmeler gibi sonuç önermesinin öncüllerden zorunlu olarak çıktığı geçerli tasım biçimleridir. Bu akıl yürütmeleri hatalı kılan şey öncüllerin doğru gibi görünmesi ama aslında yanlış olmasıdır. Günümüzde de yanlış akıl yürütmeler ya da safsatalar Aristoteles'e dayanarak doğru imiş gibi görünen ama aslında öyle olmayan çıkarımlar olarak tanımlanmaktadır.⁹⁰

Aristoteles'in yanlış akıl yürütmeleri incelediği temel metni *Sofistik Çürütmeler*'dir. Ancak belirtmek gerekir ki kimi yorumcular bu yapıtın ayrı bir eser olmadığını *Topikler*'in devamı olduğunu da düşünmektedir.⁹¹ Aristoteles *Sofistik Çürütmeler*'de kimi zaman "sofizm" kimi zaman da "çürütme" olarak nitelediği on üç safsata biçiminden söz etmiştir.⁹² Aristoteles bu safsataları, dilden kaynaklanan ve dil dışı sebeplere dayanan yanlışlar olarak iki ayrı bölümde incelemiştir.⁹³ Bu ayrıma göre dile dayalı yanlışlar altı çeşittir. Bunlar: Eş seslilik yanlış, çift anlamlılık yanlış, birleştirme yanlış, bölme yanlış, vurgu yanlış ve anlatım biçimi yanlışdır. Dil dışı yanlışlar ise ilineksel olanı özsel gibi kabul etme yanlış, aşırı

⁸⁸ Tindale, Christopher W. *Fallacies and Argument Appraisal*, s. 6, Cambridge University Press, New York, 2007.

⁸⁹ Aristotle. "Topics", (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 a, 1. 1.

⁹⁰ Tindale, Christopher W. *Fallacies and Argument Appraisal*, Cambridge University Press, New York: 2007, s. 2.

⁹¹ Hilmi Ziya Ülken *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*'nin bu iddiayı reddetmeye olanak verdiğini düşünmektedir. Bkz. Hilmi Ziya Ülken. *Mantık Tarihi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul: 1942, s. 67.

⁹² C. L. Hamblin. *Fallacies*, The Chancer Press, London:1970, s.9

⁹³ Aristotle. "Sophistical Refutations", (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995 b, s. 165 b 25.

“Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”
Ezgi DEMİR ORALGÜL

genelleme yanlışı (*sequndum quit*), alakasız sonuç çıkarma yanlışı (*ignoratio elenchi*), ispat edilecek olanı delil yerine alma yanlışı (*petitio principii*), evirme yanlışı, neden olmayanı neden olarak ele alma yanlışı (*non causa pro causa*) ve birçok sorunun tek bir soru gibi sorulması yanlışı olmak üzere yedi çeşittir.⁹⁴

Adı geçen bu yanlışların kimisi yanlış akıl yürütmelerken kimisi de aslında birer akıl yürütme olmayan yanlışlardır. Örneğin vurgudan kaynaklanan yanlışlar veya pek çok soruyu tek bir soru gibi ele almaktan kaynaklanan yanlışlar, akıl yürütmeye dayalı safsatılardan değildir.⁹⁵

Safsataları sınıflandırırken Aristoteles’in amacı sofistlerin yaptığı gibi hileyle ya da hakkıyla fark etmeksizin tartışmalarda başarı kazanmak değil; bu safsatılardan korunma yollarını ortaya çıkarmaktır.⁹⁶

Sonuç

Aristoteles mantığı, bugün bilgi felsefesi, bilim felsefesi, dil felsefesi, dil bilim gibi farklı disiplinlerin alanına giren pek çok konuyu ele alan, çok katmanlı bir yapı göstermektedir. Buna ek olarak onun mantık öğretisi metafizik görüşünden de ayrı düşünülemez. Bu mantığın salt bir tasım kuramı olmayışı onu hem zenginleştirmekte hem de haklı haksız pek çok eleştiriye açık hale getirmektedir. Örneğin Bertrand Russell *Batı Felsefesi Tarihi* başlıklı üç ciltlik eserinin “Aristoteles” bölümünde günümüzde mantık öğrenmek isteyen bir kişi için Aristoteles’i ve ardılarını okumanın zaman kaybı olduğunu ifade etmiştir. Russell Aristoteles mantığını -Russell’in önemsiz gördüğü biçimsel tasım (*sylogismos*) kuramı dışında- bütünüyle yanlış bulmaktadır.⁹⁷ Hans Reichenbach’a göre ise Aristoteles mantığı, artık mantığın özel bir bölümü olarak kabul edilen bir konu hakkındadır. Ona göre Aristoteles, günümüzde sınıf-üye ilişkisi denilen bir çıkarım türünün kurallarını ele almıştır. Mantıkçı için “Sokrates bir insandır” önermesi bir sınıf-üye ilişkisini örnekler. Reichenbach’a göre Aristoteles mantığının önemi -Aristoteles bu konuda yalnızca ilk adımı atmış olsa da- çıkarımların içeriğinden bağımsız bir biçiminin olduğunu keşfetmesidir.⁹⁸

⁹⁴ Yanlışların bilinen Latince isimleri parantez içinde verilmiştir.

⁹⁵ Christopher W. Tindale. *Fallacies and Argument Appraisal*, Cambridge University Press, New York, 2007, s. 9.

⁹⁶ Hilmi Ziya Ülken. *Mantık Tarihi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul: 1942, s. 67

⁹⁷ Bertrand Russell. *Batı Felsefesi Tarihi*, Cilt I, Çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul: 1996, s. 322.

⁹⁸ Hans Reichenbach. *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, (Çev. Cemal Yıldırım), Bilgi Yayınevi, Ankara:1998: s. 146. Örneğin klasik mantığın tasım biçimlerinden biri olan Barbara kalıbına göre kurulmuş bir tasım içeriği ne olursa olsun sırf biçiminden ötürü geçerlidir.

Aristoteles’in günümüzde yanlışlanan görüşlerinin olduğu doğru olsa da bu mantık, günümüzde de tartışılan pek çok konuya ışık tutmaktadır. Örneğin Aristoteles’in kategoriler öğretisi, bahsi geçen yüklemeler kendisinin iddia ettiği gibi evrensel formlara karşılık gelmese de, doğru düşünmenin yöntemi olarak mantığın, dilin kuralları tarafından değil; düşünmenin kendi kuralları tarafından belirlendiğini ortaya koyması bakımından önemini hala korumaktadır.⁹⁹ Benzer bir önem Aristoteles’in tanım anlayışı için de söz konusudur. Aristoteles tanımın nesnenin özünü ifade eden bir tümce olduğunu düşündüğü için bir özcü olarak kabul edilse de¹⁰⁰, onun tanım anlayışı nominal tanımı da içeren daha kapsamlı bir görüşe karşılık gelmektedir. Aristoteles’in bir başka yapıtı olan *Sofistik Çürütmeler*’de yaptığı iş günümüzde halen geçerliliğini korumaktadır, yeni safsatalar da Aristoteles’in listesinin üzerine eklenmektedir. *Birinci Çözümlemeler*’in temel konusu olan *sylogism* anlayışı içerdiği tüm sorunlara karşın bir zorunluluk ve olanaklılık teorisinin ilk girişimi olarak görülmekte, *İkinci Çözümlemeler* ise tarihin ilk meta-mantık kitabı olarak kabul edilmektedir.¹⁰¹ Dolayısıyla Aristoteles mantığını öğrenmek bir zaman kaybı değildir; Smith’in de belirttiği gibi günümüzdeki mantık çalışmaları Aristoteles’in yanlış görüşlerine dahi çok şey borçludur¹⁰².

⁹⁹ Löringhof, F. L. *Mantık*, (Çev. Takiyettin Mengüşoğlu), İÜ. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: 1973, s. 17.

¹⁰⁰ Batuhan A. ve Teo Grünberg, *Modern Mantık*, ODTÜ Yayınevi, Ankara: 1977, s. 88.

¹⁰¹ Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 64.

¹⁰² Robin Smith. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), Cambridge University Press, Cambridge: 1999, s. 64.

"Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?"
Ezgi DEMİR ORALGÜL

KAYNAKÇA

- Aristoteles. *Retorik*, (Çev. Mehmet H. Doğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1993.
- Aristotle. "Topics", (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995a.
- Aristotle. "Sophistical Refutations", (Çev. W. A. Pickard), *The Complete Works of Aristotle, Vol. I*, (Ed. Jonathan Barnes), Princeton University Press, USA: 1995b.
- Aristoteles. *Kategoriler*, (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi, Ankara: 1996a.
- Aristoteles. *Yorum Üzerine*, (Çev. Saffet Babür), İmge Kitabevi, Ankara: 1996b.
- Aristoteles. *Birinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara: 1998.
- Aristoteles. *Topikler*, (Çev. Hamdi Ragıp Atademir), Hamlet Yayınları, İstanbul: 2000.
- Aristoteles. *İkinci Çözümlemeler*, (Çev. Ali Houshiary), YKY, İstanbul: 2005.
- Aristoteles. *Metafizik*, (Çev. Y. Gurur Sev), Pinhan Yayıncılık, İstanbul: 2015.
- Batuhan A. ve T. Grünberg. *Modern Mantık*, ODTÜ Yayınevi, Ankara: 1977.
- Çiçekdağı, C. "Aristoteles'te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri", MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2016 (Nisan), s. 55-63
<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/muefd/article/view/5000189067/500166026>.
- Grünberg, T. *Mantık Terimleri Sözlüğü*, ODTÜ Yayınevi, Ankara:2003.
- Güzel, C. "'Novum Organum' Versus 'Organon'", Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı 16, Bursa: 2011, s. 25-35
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/272386>.
- Hamblin. C. L. *Fallacies*, The Chancer Press, London:1970.
- Harris, R. ve T. J. Taylor. *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları I*, (Çev. Eser e. Tayan ve Cem Taylan), Türk Dil Kurumu, Ankara: 2002.
- Kuçuradi, I. *Çağın Olayları Arasında*, Ayraç Yayınevi, Ankara: 1995.
- Löringhof, F. L. *Mantık*, (Çev. Takiyettin Mengüşoğlu), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul: 1973.
- Modrak, D. K. W. *Aristotle's Theory of Language and Meaning*, Cambridge University Press, Cambridge: 2001.
- Plato. "Sophist", *Theaetetus, Sophist*, (Çev. H. N. Fowler), Loeb Classical Library, Harvard University Press, London: 1987.
- Plato. *Phaedrus*, (Çev. A. Nehemas ve P. Woodruff), Hackett Publishing, Indianapolis: 1995.

- Reichenbach, H. *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*, (Çev. Cemal Yıldırım), Bilgi Yayınevi, Ankara: 1998.
- Ross, W. D. *Aristoteles*, (Çev. Ahmet Arslan), Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir: 1993.
- Russell, B. *Batı Felsefesi Tarihi*, Cilt I, (Çev. Muammer Sencer) , Say Yayınları, İstanbul: 1996.
- Schopenhauer, A. *Eristik Diyalektik*, (Çev. Ülkü Hıncal), Sel Yayıncılık, İstanbul: 2012.
- Smith, R. “Logic”, *The Cambridge Companion to Aristotle*, (Ed. Jonathan Barnes), s. 27-66, Cambridge University Press, Cambridge: 1999.
- Tindale, C. W. *Fallacies and Argument Appraisal*, Cambridge University Press, New York: 2007.
- Ülken, H. Z. *Mantık Tarihi*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul: 1942.
- Weber, A. *Felsefe Tarihi*, (Çev. H. Vehbi Eralp), Sosyal Yayınlar, İstanbul:1998.

“Aristoteles Mantığı Ne Hakkındadır?”
Ezgi DEMİR ORALGÜL